

Yayın Kritiği:

Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji

Zafer Toprak, Doğan Kitap, İstanbul, Nisan 2012

Fatih YAZICI*

Giriş

1920'li yıllar, Cumhuriyet Türkiye'si için askeri başarıların ardından gelen siyasal dönüşümlerle geçti. Yapılan inkılaplarla yeni devlet düzeninin hukuki yapısı ve kurumları şekillendirilmeye çalışıldı. 1930'lu yıllara gelindiğinde ise siyasal yapısı önemli ölçüde şekillenen yeni devlet düzenine uygun bir toplum yaratabilme düşüncesiyle ulus-inşa sürecine girilmişti. "Kültürel Devrim" niteliğinde gerçekleşen bu süreç, aynı zamanda toplumu etkileyebilecek hemen her unsurun, ulus-inşası adına seferber edildiği bir dönem olmuştur. Bir anlamda araçsallaştırılan bu unsurlar arasında tarih, her ne kadar ilk akla gelen kavram olsa da Zafer Toprak'ın, "*Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*" adlı son kitabında da ortaya koyduğu üzere, Cumhuriyet'in erken döneminde bir "devlet bilimi" olarak ele alınan antropoloji alanında yapılan çalışmalar, tarih ve dil tezlerinin temelini teşkil etmişti.

Zafer Toprak, 1969 yılında Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünden mezun oldu. 1971'de Londra Üniversitesi'nde Alan Araştırmaları (Area Studies) konusunda yüksek lisans çalışmasını yaptıktan sonra 1981'de yine aynı üniversitede ekonomi doktorasını tamamladı. Halen Boğaziçi Üniversitesi'nde Ekonomi ve Toplum Tarihi profesörü olarak görev yapmakta olan Toprak, Tarih Vakfı'nın başkan yardımcısı ve Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nün kurucu başkanıdır. Daha önce özellikle iktisat tarihi

* Arşt. Grv., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Tarih Öğretmenliği ABD, E-posta: yazicizade@gmail.com

üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen Toprak'ın incelememize konu olan son kitabı ise dokuzu *Toplumsal Tarih* dergisinde daha önce yayınlanmış olan on sekiz makaleden oluşmaktadır. Bu sebeple her ne kadar yer yer tekrarlar söz konusu olsa bile kitap önemli ölçüde bütünlük arz etmektedir. Öncelikle fizik antropolojinin dünyadaki gelişimi ile okuyucuya bu alanı tanıtan Toprak daha sonra ise Türkiye'deki antropoloji araştırmalarına, bu araştırmaların kaynaklık ettiği tarih ve dil teorilerine, bu teorilerin Cumhuriyet'in ulus-inşa sürecinin bir parçası olarak nasıl uygulamaya konulduğuna kitabında yer vermiştir. Son bölüm ise, kızı Şen Sahir Silan'ın Tarih Vakfı'na bağışladığı Necmeddin Sahir Silan Arşivi'nden hazırlanan altı kitaba Toprak'ın yazdığı önsözlerden ve *Toplumsal Tarih*'te çıkan iki makalesinden oluşmaktadır. Yazar bu bölümü koymasındaki amacın ise "ırk" sorunsalının Cumhuriyet'in erken döneminde "etnik" değil "antropolojik" bir nitelik taşıdığını kanıtlamaktır. Bir başka ifadeyle "dışlayıcı" olmayan "kapsayıcı" bir ırk sorunsalının bu dönemde egemen olduğunu vurgulamaktır.

Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji'nin, iki önemli boyut üzerine kurgulanmış olduğu göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki Atatürk ve dönemini inceleyen tarihçilerin önemli bir eksikliğine vurgu yaparak, Atatürk'ü sadece "Türkiye coğrafyasına hapsetmeden", dönemin dünya konjonktürünün bir parçası olarak anlama çabasıdır. İkincisi ise Atatürk'ün "entelektüel" yönü ve bunun bir yansıması olarak 30'lu yıllarda önce antropoloji ile başlayan ve daha sonra dil, tarih, coğrafya, teoloji başta olmak üzere tüm bilim dallarını kapsayan kültürel ve bilimsel devrimdir.

İçerik olarak incelendiğinde kitap, 30'lu yıllardan itibaren yeni bir boyut kazanan ulus-inşa süreci ve bu sürecin bir yansıması olarak kabul edebileceğimiz, antropolojik bulguların kaynaklık ettiği tarih çalışmaları ile şekillenen Türk Tarih Tezini farklı bir bakış açısıyla ele almakta ve anlamaya çalışmaktadır. Toprak, evrensel boyutuyla, Türk ulusuna dünya uygarlığı içinde bir yer bulma; ulusal boyutuyla da Türklere ulusal bir bilinç verme çabasının bir ürünü olan Türk Tarih Tezinin oluşumunda (Kabapınar, 1992: 151), antropolojinin yerine ve önemine dikkat çekmektedir.

Erken Cumhuriyet döneminde ulus-inşa sürecini sadece Türk Tarih Tezi ile sınırlamak mümkün değildir. Ulus-inşa, Toprak'ın "kültür devrimi" olarak nitelendirdiği, dil, tarih, coğrafya ve antropoloji çalışmaları ile şekillenen, bilimin işlevsel bir önem kazandığı bir toplumsal dönüşüm/dönüştürme projesi şeklinde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Kültür Devrimi

Toprak, “Cumhuriyet Türkiyesi”nin 1920’li yılları ile 1930’lu yılları arasındaki farklılaşmaya kitabında sıklıkla vurgu yaparken 20’li yılların hukuk reformlarıyla taçlanan “Aydınlanmacı” zihniyetinin, 30’lu yıllarda “alternatif bir Aydınlanma”ya dönüştüğünü dile getirmektedir. Bu dönemde yeni bir tarih, yeni bir dil kurgusu önem kazanmıştır. “Türk Tarih Tetkik Cemiyeti, Türk Dil Tetkik Cemiyeti ve Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi kurulmuştur. Copeaux’a göre bu durum, Kemalizm’in dışında ve ondan önce doğmuş olan can sıkıcı kurumlardan kurtulma ve oluşturulan yeni kurumlar ile Türkiye’deki entelektüel yaşamın mutlak denetim altına alınması sürecinde önemli bir aşamadır (Copeaux, 1998: 40). Nitekim daha sonra yaşanan gelişmeler de Copeaux’u doğrular niteliktedir.

Atatürk’ün “kültür devrimi”nin temelleri Harf Devrimi, Türk Tarih Tezi ve Dil Devrimi’nden oluşuyordu. Harf Devrimi’yle Selçuklu ve Osmanlı ile bağ koparılmış, Tarih Tezi’yle Orta Asya benimsenmiş, Dil Devrimi ile tarihsel bağlamda antropolojik bulgular pekiştirilmişti. 30’lu yıllarda bu yapıyı kurgulamaya yönelik olarak Atatürk’ün bilfiil öncülük ettiği beş kongre toplandı. Bunlardan ikisi tarih, üçü dil kongresiydi (Toprak, 2012: 147). Yeni bir kültür *gestalt*’ına yönelimde üç ekseninde altı kişi [profesör] Atatürk’ün çevresinde yer almıştı. Bunlar tarih alanında Yusuf Akçura ve Şemsettin Günaltay, dil alanında Sadri Maksudi Arsal ve Hasan Reşit Tankut, antropoloji alanında ise Şevket Aziz Kansu ve Afet İnan’dı. Yola antropoloji ile çıkıldı; tarih onu izledi; dil ise dönüşümün son kertesini oldu” (Toprak, 2012: 187).

1930’larda antropoloji, tarih ve dil ekseninde gerçekleşen kültür devriminde Atatürk bizzat süreci yöneten isim olarak karşımıza çıkmaktadır. 1920’li yılların devrimci devlet adamının bu kez “entelektüel” yönü ön plana çıkmaktadır. “İç siyaset İnönü’ye, ordu Fevzi Çakmak’a emanet edilmişti. Diplomasi gereği dış ülke temsilcilerini kabul ediyor, iç gezilere çıkarak devleti temsil ediyordu. Nitekim Atatürk’ün toplu eserlerine bakıldığında 30’lu yıllarda çok az demeç verdiği görülecektir. Tüm uğraşını tarih ve dil tezlerine odaklayacak, zamanını her iki tezin gelişimine hasredecekti. Bu evrede yurtdışından sürekli kitap ismarladığı gözlemlenecekti. Bu kitaplar tarih ağırlıklıydı; aralarında dil ile ilgili olanlar da vardı” (Toprak, 2012: 193).

Cumhuriyet Devriminin iki önemli sacayağından Batılılaşmanın 1920’li yıllarda, milliyetçiliğin ise 1930’lu yıllarda ön plana çıkmasına karşın, kültür devrimini Batıdaki

gelişmelerden, Avrupa’da “demokrasilerin çözülüşü ve otoriter/totaliter rejim türünün yıldızının parlaması”ndan ayrı düşünmek mümkün değildir. Toprak, bu dönemde özellikle, İtalya’daki gelişmelerin yakından izlendiğini belirterek “1931 yılında Türk Ocakları’ndan Halkevlerine geçerken İtalya’daki *Dopolavoro* yani boş zaman değerlendirme derneklerinin örnek alındığını” dile getirmektedir. Bununla birlikte Avrupa’da milliyetçiliğin yükselişi ve ırk temelli tarih anlayışının Kıta Avrupası’nda yaygınlaşması, “kültür devrimi” üzerindeki en önemli etkenlerden biri olmuştur. “İrk bağlamında hemen her ülke tarihçisi diğerlerinden üstün olduğu savını ortaya atıyordu. Doğu ve Güneydoğu Avrupa başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesi ufukta görünen savaş tehdidi altında ırkçılığa ve öjeniğe sığınyordu. Bunun vahim sonuçları fazla gecikmeyecek, Almanya İkinci Dünya Savaşı’nı başlatacaktı. Türkiye’de inşa edilen tarih anlayışının, gelişmiş Batı ülkelerindeki ırk eksenli tarihçilikten farkı yok değildi. Türkiye hala “mazlum” ülke konumundaydı. O günlerde Türklere atfedilen “sarı ırk”, bu anlayışın bir uzantısıydı. Türkiye, Sevr ile tarihten silinmek istenmiş, ama Anadolu halkı buna izin vermemişti. Lozan’la uluslararası alanda bir konum elde edilmişse de, Türkiye Avrupa’da birçok kesimce geri, hatta “barbar” bir ülke olarak görülüyordu. Milli Mücadele’yi sonuçlandırmak Batı’da Türkler konusunda tortulaşmış önyargıları gidermeye yetmemişti. Tek Parti döneminde bu imgenin silinmesi için çok çaba harcandı. Her türlü propagandist yayın organıyla Batı’ya uygar bir görünüm sunulmaya çalışıldı. *Nutuk* kısa sürede İngilizce, Fransızca ve Almancaya çevrildi. Türk devrimi 1935’te Fransızca olarak *Histoire de la Republique Turque*, Almanca olarak *Geschichte der turkischen Republic*, başlıklarıyla kuşe kâğıda basılarak Batı ülkelerinde dağıtıldı. Fransızca, İngilizce, Almanca dillerinde makaleler içeren *La Turquie Kemaliste* dış ülkelere yönelik düzenli bir süreli yayın oldu. Atatürk’ün kimi söylevleri Fransızca ve İngilizce olarak yayımlandı. Birçok temel reform girişimleri Batı dillerinde küçük kitapçıklar olarak basıldı ve dağıtıma girdi” (Toprak, 2012: 193-195).

Batılı toplulukların, Avrupa merkezci bir yaklaşımın sonucu olarak Türkleri “medeniyet yaratamayan” “barbar kavimler” olarak nitelendiren aşağılayıcı yaftalama ve önyargılara sahip olmaları ve bu yargılarının temeli olarak da Türklerin Moğollar gibi “sarı ırk”tan geliyor olmalarını öne sürmeleri (Şimşek, 2012: 6-7), Batı medeniyeti içerisinde kendisine yer arayan genç Cumhuriyet için önemli bir sorun teşkil etmekteydi. Avrupalıların antropoloji verilerine dayanan ırk temelli iddialarına yine aynı zemin üzerinden cevap vermek

gerekiyordu. Bu sebeple antropoloji bir devlet bilimi olarak sahiplenilmiş ve gelişme alanı bulmuştur.

Bir Devlet Bilimi Olarak Antropoloji

Cumhuriyet Türkiye'sinde gündeme gelen antropoloji, bugün biyolojik antropoloji diye de tanımlanan “fizik antropoloji”ydi. Türkiye'de o tarihlerde ele alınmayan kültürel antropoloji ise Cumhuriyet'in toplum mühendisliği anlayışına ters düşüyordu. Osmanlı'dan, farklı kültürel unsurlardan oluşmuş bir Anadolu mozaığı devralan Cumhuriyet Türkiye'si için kültürler arasındaki farklılıklara vurgu yapan kültürel antropoloji, bir tehlike olarak görülmüştü. Bunun yerine kültürel ya da etnik farklılıklara bakmaksızın bütün brakisefal ırkı Türk kabul eden fizik antropoloji, Cumhuriyet'in çoğulcu olmayan kimlik ve vatandaşlık tanımıyla oldukça örtüşüyordu.

“Atatürk ve yakın çevresi Batı'da Türklerle ilgili önyargıların üstesinden antropoloji aracılığıyla gelinebileceğine inanıyordu. Ayrıca, antropoloji “la-dini” idi. Türkiye'de hilafet kaldırılmıştı. Laik bir bilim anlayışı antropoloji sayesinde yer edebilirdi. Bu nedenle antropoloji, 20'li ve 30'lu yıllarda Türkiye'nin Avrupa'da ses getiren “bilimsel” uğraşı oldu. Avrupa sosyal ve beşeri bilim dünyasında adı dahi geçmezken Türkiye antropoloji sayesinde saygın bir konum elde etti. Batı'da yayımlanan antropoloji dergileri tarandığında bu açık seçik görülmüyordu. Türk bilim insanları bu alanda kongrelere katıldılar. Keza uluslararası düzeyde ün salmış antropologlar Türkiye'de çalıştılar, tarih kongrelerine katıldılar, Türkiye'deki araştırmaları övgüyle gündeme getirdiler. Bunlar arasında dünya çapında antropologlar vardı” (Toprak, 2012: 203). Hiç kuşkusuz Eugene Pittard bunların en önemlisidir.

Toprak'ın, kitabının birçok bölümünde sıklıkla bahsettiği Eugene Pittard, Türkiye'yi yakından tanıyan, 1911'den beri Anadolu'da çeşitli araştırmalar yapmış İsviçreli bir antropolog ve etnologdu. Birçok kez Atatürk'le görüşmüş hatta Dolmabahçe'de, hastalığının ileri aşamalarında görüştüğü ender kişiler arasında yer almıştı. “1930'lu yıllarda sosyolojinin yerini antropoloji aldığı toplumsal mühendisliğin kuramsal temeli de Durkheim'den Eugene Pittard'a kaymıştı” (Toprak, 2012: 168).

Pittard'ı Türkiye açısından bu kadar önemli kılan, onun Avrasyacı tezleriydi. “O güne kadar antropoloji Avrupa dışı insan topluluklarının ilkeliklerini Darwinist bir açıdan açıklıyordu. Antropolojinin doğuş nedeni özünde sömürgecilikle bağlantılıydı. Avrupa dışı ilkel

insan topluluklarını inceliyorlardı. Oysa Eugene Pittard, tezleriyle antropolojinin içini dışına çeviriyor, ırkçı tezlere karşı bir tez geliştiriyordu” (Toprak, 2012: 168). Pittard’ın tezinin dayanak noktasını ise Avrupa’da medeniyetin, brakisefal Türklerin Avrupa’ya göçü ve buradaki dolikosefal topluluklarla karışımı sonucu başladığı iddiası oluşturuyordu. Böylece Almanya’da geliştirilen Âri ırk “safsatası”na meydan okuyor, “ırkların saflığının değil, karışımının uygarlığı yükselttiği” varsayımını öne sürüyordu.

Eugene Pittard için “ırk” kavramı “etnik” değildi; “antropolojik” bir içeriğe sahipti. “Anadolu’da yaşayan tüm insanlar, -Kürt olsun, Ermeni olsun, Rum olsun- aynı ırkın mensuplarıydı. Bu insanlar farklı din ve dile mensup olabiliyorlardı. Ama ırkları aynıydı. Göçler sonucu Anadolu’ya yerleşmişlerdi. Ortak vasıfları brakisefal olmalarıydı. Tıpkı 1924’te oluşturulan anayasal vatandaşlık anlayışı gibi Eugene Pittard bunların hepsine Türk diyordu” (Toprak, 2012: 173). Böylece ırk temelli olması hasebiyle, Anadolu gibi etnik çeşitliliği fazla olan bir coğrafyada ayrımcı olması beklenen bir ulus-inşa süreci, etnik yapılarına bakmadan tüm brakisefalleri Türk kabul ederek, tüm ülkeyi tekil bir kimlikle kucaklamaya çalışıyordu.

Antropoloji, Türkiye’deki ilk evrelerinde görece bağımsız bir bilim olmasına karşın zamanla “devlet bilimi”ne dönüşmüştü. Zira Toprak’ın kültür devrimi olarak tanımladığı dönemde fizik antropolojinin bulguları önemli bir rol oynamıştır. Öyle ki Pittard’ın, tüm brakisefalleri ayırım yapmadan Türk kabul eden antropolojik varsayımı Türk Tarih Tezinin omurgasını teşkil etmiş, bu varsayım, “pedagojik amaçlarla kesin bir yargıya” dönüştürülmüştü.

“Antropolojik bulgulara dayanan Türk Tarih Tezi kimi kez abartılı boyutlar taşısa da, yapılan iki dünya savaşı arasında Batı’daki antropolojik birikimin Türkiye’ye uyarlanmasıydı. Antropoloji dünyasının saygın bilim insanlarının bulgularından yola çıkılarak kurgulanmıştı. Antropolojik verilere dayanan Türk Tarih Tezi bir anlamda bağımsızlık savaşının ve ardından gelen Batı’yla ilgili düş kırıklığının kültürel sonucuydu. “Alternatif Aydınlanma” anlayışı Türk Tarih Tezi’ni ortaya çıkarmıştı. Kurgulanan tarih anlayışı yeni bir kimlik inşa sürecinin önemli yapıtaşlarından biri oldu. Batı’nın emperyal düşüncesi Osmanlı sekencesini uygarlıktan yoksun, fütuhattan başka bir kaygısı olmayan, yağmacı bir toplum olarak algılıyor; bu nedenle Anadolu’dan dışlanması gereken bir topluluk olarak görüyordu. Türk Tarih Tezi Ankara’nın Anadolu’ya tutunma, bu topraklarda yaşayan insanların geçmişine gönderme

yaparak uygar kimliğini kanıtlama ve çağdaşlığa açılım özlemini ifade ediyordu” (Toprak, 2012: 204).

Türk Tarih Tezi gibi oldukça geniş bir zaman dilimini ve coğrafyayı kapsayan bir tarih tezi için oldukça ayrıntılı bir araştırma ve bilimsel veriler gerekmektedir. Fakat diğer yandan pratik zorunluluklar sebebiyle tezin çok kısa bir süre içinde hazırlanması isteniyordu. Tezin hem yetişkinlere, hem çocuklara ve gençlere, hem uzmanlara, hem sıradan kişilere hitap edebilmesi gerekiyordu. Böylelikle, söz konusu olan, yeni kuşakları ve yetişkinleri, seçkinleri ve halkı, birlikte, aynı anlayışla aynı kalıba sokma seferberliği idi. Tarih tezi bilimsel bir temel üzerine oturarak tüm dünyaya Türk ulusçuluğunun niteliğini ilan etmeli, aynı zamanda da yurttaşlık eğitiminin özünü oluşturmalıydı. Kısaca acil, devrimci ve pedagojik bir değere sahip olmalıydı. Tüm bunların bir arada olabilmesi oldukça zordu. Bu nedenle acelecilik ve pragmatizm ağır bastı (Ersanlı, 2006: 137). Her ne kadar tez, antropolojik verilerden yola çıkılarak kurgulanmış ise de tezin dayandığı bu veriler Türk Tarih Tezi gibi şumullü bir kurguyu oluşturmak için son derece sınırlı ve sığ idi. Üstelik tezin önemli bir kısmı bilimsel olarak kanıtlanmamış varsayımlara dayanmaktaydı. Dolayısıyla antropoloji, erken Cumhuriyet döneminde her ne kadar bir devlet bilimi olarak sahiplenilmiş ve bu alanda önemli çalışmalar yapılmışsa da, antropolojinin Cumhuriyet yurttaşı yetiştirme adına tarih tezlerinde araçsallaştırılması onun Türkiye’de bağımsız bir bilim olarak gelişmesini engellemiştir.

Antropolojinin Tarih Yazım ve Öğretimine Yansımaları

1930’lu yıllara kadar Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinin tarih yazım ve öğretimi geleneğini II. Meşrutiyet döneminden intikal eden miras oluşturuyordu. II. Meşrutiyet’in tarih anlayışı ise pozitivizme dayanan aydınlanmacı bir temele oturmaktaydı. “Bunda Meşrutiyet aydınlarının III. Cumhuriyet Fransası’nın izinden gitme kaygıları yatıyordu. Emile Durkheim sosyolojide yol gösteriyor; Charles Gide iktisadi düşünceyi belirliyor; Charles Seignobos tarihçiliğimizin ana referans noktası oluyordu. 19. yüzyılın romantik “ulusal” tarih anlayışı Seignobos’un eserlerinde bariz bir biçimde ortaya çıkıyordu. 1908’in bir devrim olarak algılanışı Osmanlı topraklarında Fransız Devrimi’ne gönderme yapmayı gerektiriyordu” (Toprak, 2012: 354).

Cumhuriyet’in Meşrutiyet’ten miras olarak aldığı tarih ders kitaplarından Ali Reşad tarafından hazırlananı, kitabında inceleyen Zafer Toprak bu ders kitabındaki Fransız etkisine vurgu yaparken “sanki Fransa eğitim sistemi için hazırlanmış” olduğunu dile getirmektedir.

“Ali Reşad, Üçüncü Cumhuriyet Fransası'nın tarih kitaplarını kimi kez satır satır Türkçeye çeviriyor ve ders kitaplarını hazırlıyordu. Bu nedenle ders kitapları Türkiye'den çok Fransa'daki gelişmelere yer verir olmuştu. Sayısal olarak, 1929 yılında lise son sınıf öğrencilerinin 310 sayfalık tarih ders kitabında Türklere ayrılan sayfa sayısı 56 idi. Bir diğer deyişle kitabın yüzde 82'si Avrupa ve kısmen dünya tarihine ayrılmış, yüzde 18'i Türkiye konusunu işlemişti. Seignobos ve Langrois'nın görüşleri doğrultusunda “Aydınlanmacı” ve Avrupa merkezli bir “çağdaş tarih” anlayışı ders kitaplarında hakim bir konum elde etmişti” (Toprak, 2012: 240).

1930'lu yıllardan itibaren, devrimin iki sacayağından Batılılaşma yerine milliyetçiliğin ağır basmaya başlaması Avrupa merkezli tarih anlayışının da sorgulanmaya başlanmasını beraberinde getirmiştir. Toprak, bu durumda 1929 İktisadi Buhranı ile Avrupa'ya duyulan güven kaybının etkili olduğunu belirtmektedir. Cumhuriyet'in tarih anlayışındaki en belirgin dönüşüm ise Türk Tarih Tetkik Cemiyeti'nin kurulması ile gerçekleşmiştir. “Sosyal Darwinist olarak nitelenen 19. yüzyılın pozitivist tarih anlayışıyla araya mesafe konuluyor, 20. yüzyıla özgü disiplinlerarası bir “sentez” tarihçiliğine doğru yol alınıyordu. 30'lu yıllarda müze, kütüphane, bilimsel kurumlar, özgün metinler, arşivler, kısaca geçmişin birikimini geniş bir alana yayan tarih anlayışının altyapısına yönelik çabalar yoğunlaştı. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi ile birlikte “medeniyet” ögesinin ötesinde “kültür” eksenini ön plana çıkaran bir tarih anlayışı hâkim kılındı. Bu aynı zamanda paradoksal bir yapıyı da doğurdu. Bir yandan kültürel tarihle “yeni insan”ın ya da yurttaşın kimliğini yaratma kaygısıyla hareket edilirken, öte yandan tarihe çağdaş, “bilimsel” bir görünüm verilmesi ve “total” bir tarih anlayışının benimsenmesi isteniyordu” (Toprak, 2012: 227).

Toprak, her ne kadar 1930'lu yıllarda tarih yazım ve öğretimi alanındaki çalışmaları II. Meşrutiyet'in getirdiği tarih anlayışından bir “kopma” olarak nitelendirse de, Cumhuriyet kadrolarının tarihe yüklediği pragmatik anlam, II. Meşrutiyet döneminden miras alınmıştı. Ders kitaplarındaki Fransız etkisi, Osmanlı'da tarihin pragmatik eğitsel amaçlara kullanılmaya başlamasını da beraberinde getirmişti. Tarih eğitimi ile ulusçuluk arasındaki yakın ilişki ve onun kitle psikolojisi yaratmadaki önemi yine II. Meşrutiyet döneminde Fransız etkisiyle fark edilmişti (Ersanlı, 2006: 62). II. Meşrutiyet aydınlarının “yeni insan-yeni toplum” projesi çerçevesinde üzerinde hassasiyetle durdukları okulda vatandaşlık eğitimi, Cumhuriyet'in ilanını izleyen dönemde, kurucu önderlerin ulus-inşa projesinin önemli bir

boyutunu oluşturdu (Üstel, 2005: 127). Cumhuriyet döneminde her ne kadar Avrupa merkezli tarih yazım geleneğinden uzaklaşmışsa da tarihin ulusal amaçlarla yeniden kurgulanması geleneğine sıkı sıkıya sahip çıkmış hatta geliştirilmiştir.

Tarih anlayışının dönüşümünde Atatürk'ün doğrudan etkisi olmuştur. Özellikle 1920'lerin sonlarından itibaren kültür çalışmalarına ağırlık vermesi ve yaptığı tarih okumaları, yeni tarih anlayışını şekillendiren unsurlar arasında olmuştur. Bu tarih okumaları arasında H. G. Wells'in *Esquisse de l'histoire universelle* adlı kitabını ayrı bir yere koymak gerekir. Wells kitabında "Batı'yı birçok yönden eleştiriyor, emperyalizme geniş yer ayırıyordu. Ayrıca sosyalizm ve Darwinizm ayrıntılarıyla ele alınıyordu. Ama Gazi için asıl önemli olan kitabın yöntemi. İşaretlediği bir paragrafta artık tarihçiliğin jeologların, paleontologların, embriyologların, her kesimden doğa bilimcilerin, ruhbilimcilerin, etnologların, arkeologların, filologların ve tarihçilerin ortak çalışmalarıyla şekilleneceğini belirtiyordu" (Toprak, 2012: 360).

Nitekim 1931 yılında basılan tarih ders kitaplarında Wells'ten önemli ölçüde etkilenilmişti. Bunun bir örneği olarak insanlığın ortaya çıkışı, artık dini kaynaklara atıfta bulunarak değil, Darwinist teorilerle açıklanıyordu. Wells'in, kitabın yöntemine dair etkisi ise, istenilen tarih kurgusunu oluştururken tarih öncesini ve Orta Asya'yı referans noktası olarak kabul etmek için antropoloji, arkeoloji ve jeolojinin verilerinden yararlanılması şeklinde olmuştur.

1920'li yıllarda Cumhuriyet devriminin siyasi yapısı ve devlet şekli önemli ölçüde oluşturulmasına karşın toplumun değerleri Cumhuriyet'i kuran kadronun toplumdan beklediği değerlerle tam olarak örtüşmüyordu. Cumhuriyet yurttaşını eski değerlerinden kopararak ona yeni değerler kazandırmak gerekiyordu. Yeni bir gelecek yaratmak için yeni bir geçmiş yaratmak gerektiğinin farkında olan Atatürk oluşturulacak yeni değerlerin ve yurttaş kimliğinin referans noktası olarak İslam öncesi dönemi belirlemişti. Bu yüzden gerek Türk Tarih Tezi ve gerekse onun somutlaşmış biçimi olan 1931 tarihli ders kitapları Darwinist teorilere yer veriyor, antropolojik ve arkeolojik veriler ışığında şekilleniyordu.

Türk Tarihinin Ana Hatları ve 1931'de yayımına geçilen dört ciltlik *Tarih* kitaplarının ardından Atatürk'ün direktifleriyle "alelacele" 2 Temmuz 1932'de Birinci Türk Tarih Kongresi toplanacaktı. Bu kurultayda "Türkiye artık Batı'dan uzak, Asya kökenli "Aydınlanması"nı inşa sürecine giriyordu." Kongre, Türk Tarih Tezini ya da onun ders kitaplarını tartışmaya

açmaktan çok “Atatürk’ün yakın çevresinde oluşturulan tarih anlayışının Türkiye’de tarih eğitimi veren geniş bir öğretmen kitlesine benimsetilmesi amacıyla düzenlenmişti.” Bu yüzden katılımcıların çoğu tarih öğretmenleriydi. Kongreye Cumhuriyet’in kurucu kadroları büyük önem vermişti. Atatürk başından sonuna kadar kongreyi takip etmişti. “Dünyada altı gün süren bir bilimsel kongreyi baştan sona izleyen tek devlet başkanı belki de Atatürk’tü.”

“Kongre her ne kadar Tarih Kongresi adı taşıyorsa da ana eksenini, antropoloji ve bugün tarihöncesi diye çevirdiğimiz prehistoryaydı. Hemen hemen her konuşmacı fizik antropolojiye, tarihöncesine ve öntarihe gönderme yapma çabası içindeydi. Zira Batı dünyasında Türklere yeni bir imaj kazandırmak ancak bu iki bilim dalıyla mümkün olabilecekti. Bundan böyle tarih denince akla tarihöncesi, arkeoloji ve antropoloji gelecekti. Tarihin ardından dilbilim, daha doğrusu antropolojik dilbilim, bu tür bir geçmişte kendine mecra arayacaktı” (Toprak, 2012: 150).

“İkinci Türk Tarih Kongresi de ilkinde benzer bir şekilde arkeoloji, dil bilimi ve antropoloji alanlarına yöneldi. Uygarlıkların tarihöncesi ve öntarih geçmişi ağırlığını korudu. Artık Türk Tarih Tezi bu kongreye genel bir kabul görüyor, ırk teması araçsallaştırılarak Türklerin Avrupalılardan farklı olmadığı savı ön plana çıkartılıyordu. Yeryüzünün en eski uygarlığını oluşturan brakisefal Türk ırkı, göçler yoluyla Mısır, Anadolu, Yunan dahil Ege uygarlıklarının temellerini atmıştı. Bu nedenle Avrupalıların övünç kaynağı olan ırkın temelinde artık Türk ırkı vardı. (Toprak, 2012: 193) 1943 yılında gerçekleştirilen Üçüncü Tarih Kongresi, fizik antropolojinin son gövde gösterisine sahne olacaktı. Bu kongreye ilk iki kongrenin antropoloji-arkeoloji çizgisinden yavaş yavaş uzaklaşıyor, arkeoloji-tarih çizgisine doğru yol kat ediliyordu” (Toprak, 2012: 199).

Sonuç

Yeni bir gelecek yaratmak için yeni bir geçmiş yaratmak gereğine inanan Cumhuriyet’in lider kadrosu, tarih yazım ve öğretimine bir devlet politikası olarak yaklaşmıştı. Bununla birlikte tarihin bir meşruiyet alanı olarak görülmesi, tarihi yapanla yazanın aynı kişi olmasını sağlamıştı (Ersanlı, 2006: 67). Kemalist kadronun siyasal kimliklerinin yanında tarihçilik işlevini de yerine getirmeleri Türk Tarih Tezi olarak kavramsallaştırılan ve Osmanlı’nın son yüzyılında gerçekleşen askeri ve siyasi başarısızlıkların toplumsal hafızada

yarattığı olumsuzlukları ortadan kaldırarak ulusal gururun yeniden inşasını amaçlayan bir resmi tarih söyleminin kurgulanması ile sonuçlanmıştır. Ulusal gururun yeniden yüceltilmesi için, kaynağını abartılı bir ulusçu söylemden alan Türk Tarih Tezi, bütün medeniyetlerin kaynağını Orta Asya'ya ve Türklere dayandırma gayretindeydi (Yazıcı, 2011: 200). Bu amaca ulaşmak için de Ziya Gökalp'in ölümüyle birlikte Türkiye'de gerilemeye başlayan sosyolojinin yerini antropoloji almaya başlamıştı. Antropolojik bulguların tarih çalışmalarına kaynaklık etmesi ile Türk'ün Avrupa'daki (yine antropolojik çalışmalar ile) bozulan imajını düzeltmeyi amaçlayan Türk Tarih Tezi, bir resmi tarih söylemi olarak şekillendirilmeye başlamıştı.

Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji, gerek Türk Tarih Tezinde ve gerekse bu tezin bir parçası olduğu erken Cumhuriyet'in ulus-inşa sürecinde antropolojinin nasıl bir değer taşıdığını anlamamıza önemli katkılar sağlayacak nitelikte bir araştırma eseri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmayı inceledikten sonra, antropolojiden söz etmeden, Kemalist kadronun tarihe yüklediği "işlevsel" önemin bir sonucu olan ve seküler bir ulus-inşa süreci için İslam öncesi dönem referans noktası alan Türk Tarih Tezini inceleyen her çalışmanın aslında eksiklik taşıyacağını görmek mümkündür.

Zafer Toprak'ın çalışmasını, ortaya konulduğu dönemde birkaç istisna dışında hemen hiç eleştiri almayan, fakat Atatürk'ün ölümünden sonraki dönemde, taşıdığı abartılı söylem ve iddialar sebebiyle sıkça eleştirilmeye başlanan Türk Tarih Tezini anlamaya dönük bir çalışma olarak değerlendirmek mümkündür. Tezin "abartılı" ve "romantik" unsurlar taşıdığını kabul eden Toprak, onun sadece Orta Asya'dan göçe ve Türklerin dünyaya yayılışına indirgenmesine tepki gösteriyor. Ve tezin tarih yazım ve öğretimimize getirdiği önemli yeniliğe dikkatimizi çekiyor. Bu yenilik antropoloji, arkeoloji ve coğrafya gibi sosyal bilimlerin, tarih yazım ve öğretimine kaynaklık etmesiyle tarih çalışmalarının kazandığı disiplinlerarası niteliktedir. Tezin getirdiği bu yenilik sayesinde Annales ekolüne de temel oluşturan anlayış Türkiye'de gelişme alanı buluyor ve daha sonraki dönemde örneklerine rastlamaya başladığımız sosyal ve ekonomik tarih çalışmaları belki de bu sayede şekilleniyordu. Toprak'ın Türk Tarih Tezi'ne getirdiği bu farklı bakış açısının Cumhuriyet döneminin tarih çalışmalarını daha iyi kavramamıza katkı sağlayacağı söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Copeaux, E. (1998). *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk-İslam Sentezine*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Ersanlı, B. (2006). *İktidar ve Tarih Türkiye’de “Resmi Tarih” Tezinin Oluşumu (1929-1937)*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kabapınar, Y. (1992). Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Tarih Kitaplarına Etkisi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1 (2), s. 143-177.
- Toprak, Z. (2012). *Darwin’den Dersim’e Cumhuriyet ve Antropoloji*, İstanbul: Doğan Kitap.
- Şimşek, A. (2012). Türk Tarih Tezine Güncel Bir Değerlendirme, *Türkiye Günlüğü’nde yayına kabul edilmiş makale*.
- Üstel, F. (2005). *“Makbul Vatandaş”ın Peşinde*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yazıcı, F. (2011). Cumhuriyet Dönemi Tarih Ders Kitaplarında Tarih Yazımı, V. Engin, A. Şimşek (Ed.). *Türkiye’de Tarihyazımı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, s. 197-219.